

MARZUBÂN-NÂME TERCÜMESİ

Binnur Erdağı DOĞUER

Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinden ilkinin oluşturmaktadır. Anadolu'nun Türkleşmesiyle XIII-XV. yüzyıllar arasında bu bölgede kurulup gelişen yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denmektedir. Bu dönemde, Türkçe yazılmış veya Arapça ile Farsçadan çevrilmiş eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu durum, Eski Anadolu Türkçesindeki dil duyarlılığını göstermektedir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in meşhur fermanıyla Türkçe kullanılmasını teşvik ettiği bu dönem, aynı zamanda Yunus Emre gibi yalın bir Türkçe kullanan halk ozanımızın da yetiştiği dönemdir. İşte bu dönemde dinî, edebî ve bilimsel eserler Türkçe yazılmış veya Türkçeye çevrilmiştir.

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biri olan *Marzubân-nâme Tercümesi*, 14. yüzyılda Sadrü'd-dîn Mustafâ Şeyhoğlu tarafından Germiyan beyi Süleyman Şah'ın isteğiyle Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ahlaki bir eserdir. Eserin diğer adı, daha doğrusu Şeyhoğlu Sadrü'd-dîn'in çevirisini yaparak Türkçeye kazandırdığı esere verdiği isim, *Destûr-ı Şâhî*'dir. Korkmaz; Şeyhoğlu'nun esere bu adı vermesinin sebebinin, bu eseri hikmet ve nasihatlerle dolu ahlaki bir eser olmasının yanı sıra aynı zamanda şahlar için yol gösterici bir "siyasetname" olarak da kabul etmesi olduğunu ifade

Korkmaz, Zeynep (2017), *Marzubân Bin Rüstem Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâ, Tercüme eden: Şeyhoğlu Sadrü'd-dîn Mustafa* [1340-1413]; Ankara: AKDITYK Türk Dil Kurumu Yayınları

etmektedir (s. 53). *Marzubân-nâme; Kelîle ve Dimne, Bahtiyâr-nâme, Tütî-nâme, Binbir Gece Hikâyeleri* gibi kıssadan hisse türünde mensur hikâye ve masallardan oluşmaktadır. Konu olarak da *Kelîle ve Dimne* gibi hayvan hikâyelerine dayanmaktadır.

Berlin nüshası temel alınarak ortaya konan metinde, toplam 67 hikâye bulunmaktadır. Berlin nüshasında 53 tanesi bulunan bu hikâyelerin 14 tanesi Süleymaniye nüshasından tamamlanmıştır. Bu hikâyelerde, çoğunlukla hikâyelerin kahramanları olan hayvanlar üzerinden padişahlara devlet idaresi ile ilgili nasihatler verilmektedir. Korkmaz'ın aktardığına göre Şey-

hoğlu; *Marzubân-nâme*'nin bu cinsten kitapların en iyisi olduğunu, *Kelîle ve Dimne*'nin daha eski olmasına rağmen hikmet ve yarar sağlama bakımından *Marzubân-nâme*'nin daha iyi olduğunu belirterek eseri, *Kelîle ve Dimne*'den üstün tutmuştur. Ayrıca eserin Varşova nüshasının 'giriş'indeki 'sebeb-i tercüme' niteliğindeki bölümünde, "böyle bir eserden padişahların mahrum kalmasına gönlüm razı olmadığı ve anlaşılması güç bir eser olduğu için, herkes yararlansın diye Türkçeye aktardığını" söylemektedir (s. 41).

Eserin aslı, İran'ın Taberistan olarak bilinen Mazenderan bölgesindeki hükümdarlardan Marzubân b. Rüsteme aittir. Günümüze kadar gelemeyen bu nüshanın, 10. yüzyıl sonlarında Taberistan halk diliyle yazıldığı tahmin edilmektedir. Elimizdeki çeviri, eserin 13. yüzyıl edebî İran diline aktarılmış iki metninden Sadü'd-dîn el-Vârâvîni'ye ait olan metnin Türkçeye çevirisidir.

Marzubân-nâme Tercümesi'nin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısında Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın verdiği son bilgilerle *Marzubân-nâme*'nin; şu anda elimizde Berlin nüshası, Paris nüshası ve Süleymaniye nüshası olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Ayrıca yazımızın konusu olan *Marzubân-nâme Tercümesi* (*Destûr-ı Şâhi*) adlı çalışma basım aşamasındayken Ramazan Duran tarafından bu eserin Kazan nüshası yayımlanmıştır.¹ Korkmaz'dan aldığı-

mız bilgiye göre bu nüsha; *Marzubân-nâme* çevirisinin, Kazan'da 1864 yılında *Düstûr-ı Şâhi Hikâyet-i Pâdişâhi* adıyla yayımlanmış olan yazmasının harekesiz nesihle yazılmış olan nüshasıdır ve Berlin nüshası esas alınarak çeviri yazıya aktarılmıştır. Korkmaz'ın elimizdeki çalışması da Berlin nüshasına dayandığından son bulunan bu Kazan nüshası, Korkmaz'ın ortaya koyduğu metne herhangi bir katkı sağlamamaktadır. Berlin nüshasındaki eksiklikler yukarıda da belirttiğimiz gibi, Korkmaz tarafından hareketli ve tam bir nüsha olan Süleymaniye nüshasından tamamlanmıştır. Eserin adı ise Korkmaz'ın esas aldığı nüshada *Destûr-ı Şâhi* olarak harekelenmişken, sözünü ettiğimiz Kazan nüshasında *Düstûr-ı Şâhi* olarak harekelenmiştir (s. 16, 17).²

Türk dili ve edebiyatı alanının -özellikle Eski Anadolu Türkçesinin- önde gelen araştırmacılarından Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Marzubân-nâme Tercümesi* üzerine inceleme kitabının ilk baskısını 1973'te AÜ DTCF yayınları arasında yapmıştır. Korkmaz, son yıllarda ele geçen yeni nüshaları da değerlendiren ve ilk baskıdan sonraki süreçte Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili araştırmalar sonucunda ortaya çıkan yeni bilgileri de ön planda tutarak deyim yerindeyse imbiikten geçirilmiş bir şekilde *Marzubân-nâme Tercümesi*'ni, *Marzubân-nâme Destûr-ı Şâhi* adıyla

1 Ramazan Duran (2016), Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa, *Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhi fi-Hikâyet-i Pâdişâhi*; İstanbul: Kesit Yayınları, 632 s.

2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Zeynep Korkmaz (2017), "Marzubân-nâme Tercümesi'nin Yeni Bir Yayını Üzerine", *Türk Dili*, Nisan 2017, Yıl: 67, Sayı: 784, İstanbul: TDK Yayınları, s. 101-105.

yeniden yayımlamıştır. Korkmaz'ın Türk Dil Kurumu tarafından 2017 tarihiyle yayımlanan bu kitabı, Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili geniş bilgiye ulaşabileceğimiz bir kaynak durumundadır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz; kitabının "İnceleme" bölümünü beş ana bölüm üzerine kurmuş, ardından "Metin", "Metnin Günümüz Türkçesine Aktarılmış Şekli", "Kaynaklar", "Sözlük-Dizin", "Zeynep Korkmaz'ın Başlıca Yayınları" ve "Tıpkıbası"ya yer vermiştir.

Beş ana bölüm hâlindeki "İnceleme"nin I. Bölüm'ü olan 'Giriş'te Korkmaz; Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili olarak, ilk baskıdan sonra ortaya çıkan yeni araştırmalar ve görüşleri de değerlendirerek, Eski Anadolu Türkçesinin oluşumunu hazırlayan tarihî gelişme süreçlerini özetlerken "karışık dilli" eserler konusuna da bir kez daha ayrıntılı olarak değinmiş ve Eski Anadolu Türkçesinin ilk basamağını oluşturan Anadolu Selçukçasını temsil eden eserlerden farklı olarak, hem Doğu Türkçesi hem de Batı Türkçesi özellikleri taşıyan eserler üzerinde çalışan R. Rahmeti Arat, Sadettin Buluç, Mustafa Canpolat, Zeynep Korkmaz tarafından bu eserlerin Oğuzcanın, Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine uzanan bir geçiş dönemini temsil ettiğini ve dolayısıyla bu eserlerdeki "karışık dil" özelliklerinin Oğuzcanın normatif özellikleri olduğunu benimsediklerini belirtmiştir. Diğer yandan Korkmaz, bu görüşü benimserken kendisinin aradaki ayrılığı belirtmek için bu nitelikteki Oğuzca'yı "Eski Sel-

çuklu Oğuzcası" veya "Doğu Oğuzcası" olarak nitelendirdiğini hatırlatmaktadır (s. 30).

Korkmaz "karışık dilli" eserler konusunda son olarak Şinasi Tekin'in, Gerhard Doerfer'in görüşlerine de değindikten sonra (s. 30, 31) daha önce ortaya konan bütün verilere dayanarak kendi sınıflandırmasını vermiştir (s. 32-35).

Zeynep Korkmaz'ın *Marzuban-nâme Tercümesi* incelemesinin Giriş'ten sonraki II. Bölüm'ü, *Marzubân-nâme Tercümesi* hakkında Eserin Konusu ve Aslı, Eserin Çevirileri, Eserden Metin Yayını, Eserin Üslubu alt başlıklarıyla bilgi vermektedir (s. 38-56).

III. Bölüm olan Yazım Özellikleri; Ünlülerin Yazılışı, Ünsüzlerin Yazılışı, Ayrı Yazılan Ekler, Bitişik Yazılan Sözler, Yanlış veya İki Türlü Yazılan Sözler, Şeddenin Yazılışı ve Ad Tamamlamalarının Yazılışı alt başlıklarından oluşmaktadır (s. 57-67).

IV. Bölüm; Ses Bilgisi (Phonetik)'nde ünlüler, ünsüzler ve hece düşmesi, ses veya hece aktarımı ses olayları ele alınmıştır (69-104).

Korkmaz; ünlüleri ele alırken Eski Türkçeye göre *i* olan, Türkiye Türkçesine göre *e* olması gereken ünlülerin *esre* ile gösterildiğini, bu nedenle *Marzubân-nâme*'de *kapalı e* (*ê*) ünlüsü bulunup bulunmadığının tespit edilemeyeceğini ancak *Marzubân-nâme*'de *ê* sesi yerine *i* sesinin bulunduğu görüşünde olduğunu belirtmiştir (s. 68). Korkmaz; bu dönem metinlerinde standartlaşmış bir kök hece *e*'sinin bulunmadığını, kullanılacak ölçütün

ê için *ye*'li *elif* yazımında *üstün* harekesinin de bulunması, buna karşılık *i* için *ye*'li *elif* yazımında *üstün*'lü değil de *esre*'li yazılış olması gerektiğini söyleyerek bu nedenle *Marzubân-nâme* metninin çeviri yazısında bu ölçüte göre *üstün*'lü *elif* ya da *ye*'li ve *üstün*'lü *elif* ile yazılmış *dêril-*, *êyü*, *êyit-*, *êyle-*, *gêñ*, *gêrü*, *gêy-* vb. kelimeleri *ê* ile; buna karşılık *esre*'li *elif* ya da *ye*'li ve *esre*'li *elif* ile yazılmış olan *didi*, *diyeler*, *dirşür-*, *ilçi*, *vir-* vb. kelimeleri de *i* ile gösterdiğini açıklamıştır (s. 75).

Uzun ünlülerle ilgili olarak *Marzubân-name*'nin konuşma dilinin yazı diline geçirilebileceği, klişeleşmemiş imla oluşmadan önce yazılmış bir eser olmasından dolayı birtakım ses özelliklerinin tespiti için önemli olduğunu ve metinde, -bazen tutarlı olmamakla birlikte- ilk hecedeki uzun ünlülerin hareke işaretlerinden başka *üstün*'lü *med*'li *elif*, *med*'li *elif* ve *elif*, *vav*, *ye* gibi *huruf-ı medler* ile Türkçe sözlerde belli edildiğini belirtmiştir. Korkmaz, aynı imlanın *Divânü Lugâti't-Türk*'te de kullanıldığını hatırlatarak *Marzubân-nâme*'deki bu uzunlukların günümüz Anadolu ağızları ve Türkmence, Yakutça, Halaçça'daki uzunluklarla uyuşmasının, Eski Anadolu Türkçesinde ve *Marzubân-nâme*'de asli ünlü uzunluklarının bulunduğunu ve yazıda gösterildiğini belirtmekte ve metindeki örnekleri vermektedir (s. 69-73).

V. Bölümde ise Şekil Bilgisi (Morphologie) yer almaktadır (s. 105-166).

Zeynep Korkmaz; Şekil Bilgisi Bölümünde *Marzubân-nâme*'deki örnekleri ele alırken bu yapılar hakkında

temel bilgiler vermiş, tarihî gelişimi zaman zaman ele almış, *Marzubân-nâme*'deki biçimler yanında Eski Anadolu Türkçesindeki yaygın biçimlere de değinmiştir. Bu nedenle Korkmaz'ın Şekil Bilgisi Bölümü'nde, Eski Anadolu Türkçesinin şekil bilgisi özelliklerini ana hatlarıyla görebiliyoruz.

Beş Bölüm'den oluşan bu inceleme bölümünden sonra, "Metin" yer almaktadır (s. 169-273). Metnin kuruluşunda; -Yazım Özellikleri'nde de belirtildiği üzere- metindeki düzgün hareke sistemi ve ünlülerin değişik ses özellikleri için kullanılan işaretler, Türkçe sözlerdeki uzun ünlülerin tespiti bakımından önemli olduğundan eserde ünlülere karşılık kullanılan hareketler ile birlikte eski Türk yazı dilinden gelen *elif*, *vav* ve *ye* harflerinin de kullanılmış olmasından kaynaklanan farklı yazım biçimleri karşısında sağlıklı malzeme ortaya koymak düşüncesiyle çeviri yazıda bu türlü yazımlar normalleştirilmeden olduğu gibi verilmiş, asli uzunlukların tespitinde yazım özellikleri yanında Türkçedeki asli uzunluklar konusundaki araştırmalardan da yararlandığı belirtilmiştir (s. 57).

Marzubân-nâme'nin 1973 yılındaki ilk baskısında; eserin transkripsiyonlu metni, o dönemde bilinen tek nüsha Berlin nüshasına ve II. Dünya Savaşı'nda yanmış bulunan Varşova nüshasından alınan notlara dayanılarak hazırlanmıştı. Elimizdeki ikinci baskıda; Berlin nüshasının baş, orta ve son kısmındaki eksikler, 17. yüzyıl yazması olan harekesiz Paris nüshasından tamamlanmaya çalışılırken,

son zamanlarda harekeli 16. yüzyıl yazması olan Süleymaniye nüshasının bulunmasıyla söz konusu eksiklerin bu daha eski tarihli ve harekeli nüshadan tamamlanması tercih edilmiştir. Süleymaniye nüshasında görülen bazı eksikler de Paris nüshasından, köşeli parantez içinde gösterilerek tamamlanmıştır.

Çeviri yazılı metnin ardından, “Günümüz Türkiye Türkçesine Aktarılmış Metin” yer almaktadır (s. 277-361). Eski Anadolu Türkçesi alanındaki metin çalışmalarında genellikle eserin yalnızca çeviri yazılı metni verilir Türkiye Türkçesine aktarılmış metni verilmeyenken Zeynep Korkmaz; ikinci baskıda, gelen istekler ve eseri dinî, felsefi ve sosyal açıdan değerlendirmek isteyenlere yararlı olması için çeviri yazılı metnin ardından Türkiye Türkçesine aktarılmış metni de eklemiştir.

Sözlük-Dizin’de (s. 379-710), metinde *med’li* yazılan biçimler; nadiren *med’siz* yazılan biçimlerinin de görülmesine rağmen metindeki yaygın şekil tercih edilerek madde başında uzun ünlü ile gösterilmiştir. Böylece Korkmaz; Eski Anadolu Türkçesinde asli uzunlukların yer yer devam ettiğini metinde gösterirken Sözlük-Dizin’de madde başını, yaygın biçim olan uzun ünlü ile göstererek *Marzubân-nâme*’nin asli uzunluklar konusundaki tutumunu okuyucuya yansıtmıştır.

İlk hecesinde *Kapalı e (è)* ünlüsü bulunan kelimeler; Sözlük-Dizin’de metnin çeviri yazısında esas alınan ölçüte göre tespit edilmiş biçimleri ile metinle paralel olarak gösterilmiştir. Tekrar hatırlatacak olursak

Korkmaz’ın Eski Türkçeye göre *i* olan, Türkiye Türkçesine göre de *è* olması gereken ünlülerin *esre* ile gösterildiğini, bu nedenle de *Marzubân-nâme*’de *kapalı e (è)* ünlüsü bulunup bulunmadığının tespit edilemeyeceğini ancak *Marzubân-nâme*’de *è* sesi yerine *i* sesinin bulunduğu görüşünde olduğunu aktarmıştı. Korkmaz’ın kullandığı ölçüt; *è* için *ye’li elif* yazımında *üstün* harekesinin de bulunması, buna karşılık *i* için *ye’li elif* yazımında *üstün*’lü değil de *esre’li* yazılışın olmasıdır. Bu ölçüte göre *Marzubân-nâme* metninin çeviri yazısında *üstün*’lü *elif* ya da *ye’li* ve *üstün*’lü *elif*le yazılmış *dêril-*, *êyü*, *êyit-*, *êyle-*, *gên*, *gêrü*, *gêy-* vb. kelimeler *è* ile; buna karşılık *esre’li elif* ya da *ye’li* ve *esre’li elif*le yazılmış olan *didi*, *diyeler*, *dirşür-*, *ilçi*, *vir-* vb. kelimeler de *i* ile gösterilmiş ve Sözlük-Dizin’de de aynı şekilde alınmıştır.

Korkmaz’ın Sözlük-Dizin ile ilgili açıklamalarından, -sözler anlamlandırılırken okuyucuyu metni yorumlamada serbest bırakmak amacıyla- birden fazla anlamı olan sözlerin farklı anlamlarını birbirinden ayırmak için 1, 2, 3 biçimindeki kesin bir ayırım yerine “;” işaretini kullandığını anlıyoruz.

Sözlük-Dizin’de sözlerin köken ve anlamlarından sonra ekler ve birleşik yapılar, dil bilgisel sırayla verilmiştir.

Çalışmanın sonunda, Berlin nüshasının tıpkıbasması yer almaktadır.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Türk dili ve edebiyatı alanının, özellikle Eski Anadolu Türkçesinin önde gelen araştırmacılarından Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, ikinci baskısını yayımladığı

Marzubân-nâme Tercümesi üzerine inceleme kitabında; tartışmalı konuları, bu konulardaki farklı görüşlere de yer vererek bize sunmuş, Türk dili alanı ve yöresindeki birçok konuyu derli toplu

ve net bir biçimde işlemiştir. Türk dili ve edebiyatı alanında çalışanlar adına Hocamız Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'a bu çok değerli çalışması için teşekkür ediyorum.

UIGURISCHES WÖRTERBUCH

Mehmet ÖLMEZ

Adına yer verdiğim, kısaca tanıtmaya çalışacağım sözlüğün ilk versiyonunun yayımından bugüne geçen süre tam kırk yıldır. 1977'de ilk fasikülü çıkmaya başlayan sözlüğün ilk serideki adı aynı olmakla birlikte yöntemi bir ölçüde farklıdır. 1977'den 1998'e toplam altı fasikül yayımlanan ilk seride isim ve fiil karışık olarak hazırlanmış ve yalnızca Almanca olarak çıkmıştı. Her birisi yaklaşık 80 sayfa ve altı fasikül olan ilk seride *a* harfinin tamamı ile *ä* harfinin *ärñäk* 'parmak' kadar olan bölümü 446 sayfa içerisinde ele alınmıştı. Söz konusu seride, o güne kadar yayımlanmış Uygurca metinlerin tamamı ile yayımlanmamış metinlerin büyük çoğunluğu (Altun Yaruk Sudur, Eski Uygurca Xuanzang Biyografisi, Stockholm'de bulunan Uygurca metinler) sözlüğe yansıtılmıştı. 1998'den 2010 yılına kadar yayımına ara verilen sözlüğe 2010'da yeniden başlanmış, yeni bir proje olması dolayısıyla da yayımında bir ölçüde farklı bir yol izlenmiştir. Yeni yayımdaki en önemli iki farktan ilki fiil ve isimlerin iki ayrı dizi halinde çıkması; ikincisi ise ana maddelerin Almanca karşılık-

larının yanı sıra Türkçe karşılıklarının da verilmesidir. İlaveten iç kapakta sözlüğün başlığı da Türkçe olarak yer alır. Bütün bunlar hazırlayanların Türkçeye ve Türkçe okurlara ayrı bir önem, değer verdiklerinin güzel bir göstergesidir: *Uygurca Sözlük. İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerin Dil Malzemesi. Yeniden Düzenlenmiş Baskı. I. Fiiller, II. İsimler – Zamirler – Çekimsiz Sözcükler.*

Sözlük maddelerinin düzenlenişine örnek olması açısından en kısa maddelerden birisini, *aşçı* maddesini örnek veriyorum:

aşçı / »ŠČY < den. Nom. von → aš „Speise“ plus +čI, aš+čI.

Nom.: **„Koch // aşçı“**: Adv.: Def.: *kayu a.+lar ärdi* „einige waren Köche“ Maitr 72 r. 8. In Wh: */// a.+l(a)rig ötmäkčilärig kavıra turzunlar* „sie sollen */// die Köche und Bäcker versammeln!*“ (?) ManMon 50. Indef.: *ötrü m(a)lunki a. elig bägkä inčä tep ötünti* „dann sprach der Koch Mäluñkya folgendermaßen zum König²“ (u. ä.) U III 65 o. 8, 64 o. 1, o. 7 (?), u. 18, 65 u. 4, 66 m. 2. **Adnom.**: Indef.: *ol a. är*